

5. Столетие военного министерства. 1802–1902. — Т. VII: Главное инженерное управление: Исторический очерк. — Ч. I: Царствование императора Александра I / Сост. И. Г. Фабрициус. — С.-Пб., 1902. — С. 788.
6. Учреждение о военном поселении регулярной кавалерии. — Ч. 2: Особенности установления, к устройству военного поселения регулярной кавалерии. — С.-Пб., 1817. — С. 102.
7. Центральний Державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІА України в м. Києві). — КМФ 12. — Спр. 89.
8. ЦДІА України в м. Києві. — КМФ 12. — Спр. 110.
9. ЦДІА України в м. Києві. — Ф. 1353. — Оп. 1. — Спр. 211.
10. Ячменихин К. М. Военные поселения в России: история социально-экономического эксперимента / ВЭГУ. — Уфа, 1994. — 118 с.

Т. М. Шершун

БЛАГОДІЙНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ КУПЕЦЬКОГО СТАНУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Купецтво протягом багатьох століть відіграло помітну роль в економічному, політичному й культурному житті України. Досить помітною була культурно-освітня та благодійна діяльність купецтва в містах Південної України, насамперед Херсонської губернії. Благодійну та культурно-освітню діяльність купці вели в різній формі. Одні будували богадільні, інші — безкоштовні квартири для вдів, треті утримували сирітські будинки, четверті обладнували лабораторії у клініках.

В науковій і публіцистичній літературі побутує думка, що купці займалися благодійністю через марнославство та власні амбіції [1, с. 3]. В дореволюційній історіографії до питання купецького благодійництва дослідники не зверталися, а деякі факти їх діяльності висвітлено фрагментарно [2]. Дослідники ХХ ст. не цікавились питаннями культурно-освітньої та громадської діяльності купців, віддаючи перевагу вивченню їхнього торговельного та промислового підприємництва [3]. Серед сучасних досліджень є розвідки про культурну діяльність окремих етнічних груп, переважно греків, в містах південної України [4].

З огляду на маловивченість проблеми, метою даної статті є висвітлення основних видів культурно-освітньої та благодійної

діяльності купецтва міст Херсонської губернії першої половини XIX ст., визначення її впливу на культурний розвиток Південної України.

Купецька благодійність охоплювала всі відомі напрямки: релігійні пожертвування, соціальний захист малозабезпечених, виділення коштів на патріотичні потреби та меценатство. Слід відзначити, що поряд із приватними благодійними закладами існувала і мережа державних, які активно підтримувалися представниками купецтва.

В кожній губернії Російської імперії створювалися благодійні товариства загального типу — Товариства громадської опіки, покликані влаштовувати народні школи, сирітські будинки, лікарні, притулки для бідних та богадільні тощо. Незважаючи на те, що такі заклади були державними, місцеве купецтво весь час матеріально їх підтримувало, до того ж у опікунських радах більшість складали представники купецтва. У 1823 році в Одесі було засноване Товариство громадської опіки [5, с. 709]. Того ж року засновано Притулок допомоги злидненним на кошти іменитої громадянки, купчихи Олени Кленової, яка заповіла 6 000 крб. на утримання бідних [6]. Ці заклади також користувалися фінансовою підтримкою інших представників місцевого купецтва.

Окрім Товариства громадської опіки, в містах Херсонської губернії виникали інші благодійні заклади. У 1829 році в Одесі виникло “Новоросійське жіноче товариство опіки бідними”, яке у 1836 р. отримало нову назву “Одеське жіноче благодійне товариство” [5, с. 710]. У роботі цього благодійного товариства активну участь брали дружини та доньки місцевого купецтва, а самі купці жертвували значні суми на користь бідних. Ці заходи дозволили відкрити перший дитячий притулок в Одесі, відділення для жінок похилого віку, тимчасовий притулок для бідних та ін. Велика кількість пожертв жіночому товариству дозволяла годувати до 4 300 осіб на рік [5, с. 711].

У травні 1841 р. Одеський військовий губернатор доповів графу Воронцову про те, що одеське купецтво має намір улаштувати у місті притулок для бідних дітей і жертвує для цього 1 420 крб. До того ж купецтво пропонувало назвати заклад, на честь одруження цесаревича, майбутнього царя Олександра II — “Олександрівській дитячий притулок”. Восени 1846

року опікуни закладу назбирали пожертв на суму 9 945 крб., а в 1847 р. відбулося урочисте відкриття притулку, в який вже було прийнято 26 дітей [7].

Міста Херсонської губернії були багатонаціональні, тому не дивно, що в них почали виникати різні філантропічні спілки, які об'єднували своїх членів за національною та релігійною ознаками.

Особливо розгалуженою була мережа єврейських благодійних закладів, які користувалися широкою підтримкою купецтва. Це пояснювалося перш за все тим, що євреї склали третину населення міст Херсонської губернії. Єврейські благодійні об'єднання надавали різні види допомоги, так “Товариство допомоги бідним євреям міста Миколаєва”, наприклад, прагнуло забезпечити своїх членів громади та їх сім'ї продуктами харчування, притулком, роботою, медичною допомогою та ін. В Одесі при єврейському молитовному будинку “Малбішарім” з 1836 р. організували щорічну роздачу одягу для бідних. Також єврейські купці щороку на Пасху роздавали бідним хлібці на суму 6-7 тис. крб. [8, с. 16]. Різноманітні єврейські благодійні заклади існували також у Херсоні та Єлисаветграді [9, с. 85].

Деякі міста Херсонської губернії, такі як Одеса і Миколаїв, мали ще й благодійні заклади допомоги іноземцям. Одеса була одним із найбільших південних портів імперії, тут перебувало чимало іноземних консульств, які сприяли відкриттю таких об'єднань. Як приклади, можна назвати Швейцарське благодійне товариство, яке виникло у 1845 р., Французьке, Грецьке, Німецьке тощо [5, с. 712]. Головною метою усіх цих об'єднань було надання допомоги підданам своїх країн, які постійно або тимчасово проживали на теренах Російської імперії. Всі ці заклади користувалися широкою фінансовою підтримкою купців-співвітчизників, що мешкали в містах губернії.

У Херсонській губернії виникло та діяло багато благодійних закладів за релігійною приналежністю, оскільки на Півдні проживали представники багатьох конфесій. Своєю діяльністю ці добродійні товариства сприяли поліпшенню становища незаможних верств населення регіону. Їх допомога складалася з надання безкоштовних продуктів харчування, як це робила, наприклад, піклувальна рада при Архангело-Михайлівській

церкві в Одесі, або надання притулку, як було у “Парафіяльному Людинолюбному товаристві при Римсько-католицькій церкві” у Миколаєві та ін. [5, с. 709]. Майже всі ці благодійні об’єднання, окрім матеріальної допомоги, намагалися підтримувати бідних одновірців морально, допомагали їм здобути освіту тощо. Прикладом надання такої допомоги може бути Свято-Миколаївське братство при церкві 58-го Празького полку в Миколаєві, що утримувало за свій рахунок початкову школу для дітей та впровадило сільськогосподарські курси для дорослих [10, с. 28]. Церковні філантропічні навчальні заклади освіти давали початкові знання з основних предметів і сприяли підвищенню освітнього рівня мешканців краю, особливо в сільській місцевості, де було ще дуже мало світських навчальних закладів. Тому можна стверджувати, що система благодійної допомоги піклувальних рад та братств відіграла певну роль у зменшенні кількості жебраків і піднесенні духовної культури збіднілого населення різних віросповідувань.

Не менш масштабною була культурно-освітня діяльність купецтва південноукраїнських міст. Власно, купецтво було зацікавлене у професійній підготовці своїх нащадків, що в майбутньому сприяло успішному розвитку сімейного бізнесу. З розбудовою південноукраїнських міст та розгортанням купецьких капіталів у них виникло питання відкриття учбових закладів, які б готували купецьких дітей, надаючи їм певні професійні комерційні знання та навички. Комерційне населення Одеси ще у 1804 році висловило думку про відкриття комерційної гімназії [11, с. 12]. Вона була відкрита лише у 1817 р., однак ця гімназія проіснувала менше року і того ж року була об’єднана з Шляхетним інститутом, проте і ці об’єднані заклади проіснували недовго, тому що були реорганізовані в Рішельєвський ліцей. Таким чином південноукраїнські міста були позбавлені вкрай необхідного для купецтва учбового закладу [11, с. 13]. У 1849 р. виник приватний учбовий заклад Новицького, в якому існувало комерційне відділення, де окрім загальноосвітніх дисциплін викладали бухгалтерію та мови: грецьку, італійську, французьку, німецьку та англійську [11, с. 14]. З 75 вихованців цього закладу 40 належало до купецького стану. Новицький навіть мав намір розширити спеціальний комерційний курс, проте в цей час знову постало питан-

ня про відкриття комерційного училища в Одесі [12, арк. 10]. В 1851 р. купецька громада міста заявила про створення комерційного училища, для втілення цієї ідеї в життя відразу почали збирати кошти: з купців 1-ї гільдії 25 крб. в рік, 2-ї гільдії — 15, а 3-ї — 5 крб. [13, арк. 21]. До того ж одеське купецтво намагалось залучити купецтво Миколаєва до спільного влаштування комерційного учбового закладу [14]. З огляду на безліч бюрократичних та зовнішньополітичних перешкод, купецькій громаді Одеси вдалося відкрити Комерційне училище лише у 1862 р. [11, с. 24].

Одним із перших комерційних навчальних закладів було Грецьке комерційне училище в Одесі, засноване у 1817 р. грецькою громадою міста та купецтвом. Для фінансування цього закладу місцеве грецьке купецтво вирішило відрахувувати 0,1% від своїх торговельних оборотів, до того ж грецькі страхові товариства віддавали 10-20 % своїх прибутків у фонд училища [15, с. 35]. Отже, у заснуванні першого подібного навчального закладу на Півдні України купецтво брало безпосередню участь. Окрім постійних особистих пожертвувань до фонду, багаті та авторитетні грецькі купці взяли участь у розробці статуту училища, серед них: купці 1-ї гільдії Ф. Серафіно, О. Кумбарі, І. Амвросіо, Г. Маразлі та ін. Навчання було безкоштовним, серед учнів пріоритетом користувалися діти “греків Одеси та її околиць, потім з інших міст та інших націй” [16, с. 203]. Серед дисциплін, які вивчали учні цього закладу були три мови: грецька, російська, італійська (тогочасна мова торгівлі — *Т. III.*), закончення православної грецької церкви, священна та всесвітня історія, арифметика, географія, бухгалтерія та основи навігації та ін. [16, с. 206]. Таким чином, Грецьке комерційне училище, яке існувало як національний навчальний заклад, мало велике значення у підвищенні освітнього рівня місцевого купецтва, сприяло купецькій корпоративній консолідації, доказом чого є назва училища за Статутом — “Одеське Грецьке комерційне училище, засноване і утримане купецтвом...” [15, с. 36].

З викладеного матеріалу ми дійшли висновків, що купецтво відіграло важливу роль у культурному розвитку міст Херсонської губернії. На середину XIX ст. в містах Херсонської губернії існувало близько 40 благодійних закладів (притулки, богадільні, будинки для вдів, школи, будинки ночівлі та ін.),

більша частина яких утримувалася на купецькі кошти. Представники купецтва як провідна культурно-економічна частина тогочасного суспільства усвідомлювали зв'язок між особистим добробутом та громадськими інтересами.

Джерела та література:

1. Боханов А. Н. Коллекционеры и меценаты в России. — М., 1989.
2. Скальковский А. А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793-1823. — Одесса, 1837.; Скальковский А. А. Коммерческое сословие в Новороссийском крае // Одесский вестник. — 1849. — 28 мая; Смольянинов К. История Одессы. — Одесса: Гор. тип., 1883.
3. Яковцевский В. Н. Купеческий капитал в феодально-крепостнической России. — М.: Изд. АН СССР, 1953; Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914 / Пер. з англ. Олійник Ю. — К.: Критика, 1999; Історія Одеси / Колектив авторів. Гол. ред. В. Н. Станко. — Одеса: Друк, 2002.
4. Арш Г. Л. Греческое коммерческое училище Одессы в 1817-1830 гг. (Из истории новогреческого просвещения) // Балканские исследования. — Вып. 10. — М., 1987. — С. 31-62; Папудилис К. Просветительская и культурная деятельность греков Одессы в XIX и XX в. // Балканские исследования. — Вып. 11. — М., 1989. — С. 190-200.
5. Бориневич А. Благотворительность // Одесса (1794-1894). К столетию города. — Одесса, 1894.
6. Одесский вестник. — 1836. — 14 июля.
7. Одесский вестник. — 1848. — 17 марта.
8. Ципперштейн С. Евреи Одессы: История культуры. 1794–1881. — М., 1995.
9. Пашутин А. Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. — Елисаветград, 1897.
10. Ге Г. Н. Очерк столетнего существования г. Николаева при устье Ингула (1790-1890). — Николаев, 1890.
11. Исторический очерк 50-летия Одесского Коммерческого училища. — Одесса, 1912.
12. ДАОО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 28.
13. ДАОО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 18.
14. ДАМО. — Ф. 222. — Оп. 1. — Спр. 551.
15. Арш Г. Л. Греческое коммерческое училище Одессы в 1817-1830 гг. // Балканские исследования. — Вып. 10. — М., 1987. — С. 31-62.
16. О Греческом училище в Одессе: (Из записок Иосифа Сенковского о путешествии его из Вильны через Одессу в Константинополь) // Вестник Европы. — М., 1820. — Ч. 110. — № 7. — С. 202-208.